

بررسی نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس

حیدر لطفی^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۰۹/۲۶

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۳۰

چکیده

منطقه مکران منطقه‌ای راهبردی در معادلات امنیتی ایران به‌شمار می‌رود. این منطقه از نظر مؤلفه‌های جغرافیای انسانی، جغرافیای اقتصادی و جغرافیای طبیعی می‌تواند به‌عنوان زمین بازی امنیتی ایران مورد استفاده قرار گیرد. اما در مقابل منطقه مجاور یعنی خلیج فارس از این نظر مزیت‌های کمتری دارد. هدف پژوهش حاضر، بررسی نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس است. سؤال اصلی مقاله این است که مهم‌ترین مزیت‌های منطقه مکران برای ایفای نقش امنیتی در خلیج فارس کدام‌اند؟ این مطالعه با استفاده از مدل سوات به منظور بررسی نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس انجام شده است و برای سنجش وزن سنج‌ها از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ابعاد ژئوپلیتیکی منطقه مکران در تعیین نقش امنیتی آن در ارتباط با امنیت منطقه خلیج فارس عبارتند از: جغرافیای انسانی و نحوه توزیع جمعیتی در این منطقه، جغرافیای اقتصادی منطقه، جغرافیای طبیعی منطقه و همچنین ویژگی‌های جغرافیایی منطقه که امکان اجرای اصل پراکنده‌سازی به‌عنوان یکی از اصول تأثیرگذار بر معادله دفاع - تهاجم وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: بازدارندگی، منطقه مکران، امنیت خلیج فارس، نقش امنیتی

مقدمه

تولید ناخالص هنگفت می‌باشند. حال اگر مناطق استراتژیک دوران جنگ سرد (ژئوپلیتیک) منطبق با عوامل اقتصادی (ژئواکونومی) گردد، آن مناطق موقعیتی بین‌المللی خواهند یافت که غیرقابل جایگزین بوده و نقشی محوری در تدوین نقش‌های جهانی پیدا خواهند کرد.

با طرح شدن ژئواکونومیک در ژئوپلیتیک مناطق جغرافیایی دوران جنگ سرد، از بعد دیگری، یعنی توزیع منابع مولد انرژی با محوریت نفت و گاز مطرح گردیدند؛ به عبارت دیگر در قرن بیست و یکم مناطقی که دارای انرژی هستند یا محل عبور آن، مورد توجه قرار می‌گیرند. از این رو اهمیت ژئواکونومیک سواحل مکران در بحث مسیرهای انتقال انرژی نیز قابل توجه است و توجه به جایگاه سواحل مکران به عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق عبور انرژی در تدوین راهبرد ملی امری انکارناپذیر و ضروری می‌باشد. در طرح یونید و سواحل دریای عمان به عنوان نزدیک‌ترین راه و مسیر انتقال انرژی بین‌قاره‌ای شناخته شده است. در این طرح چابهار به عنوان بزرگ‌ترین ترمینال مایع‌سازی گاز و انتقال آن به بازار مصرف جنوب شرق آسیا از جمله چین و ژاپن در نظر گرفته شده است (امیری و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۳۳).

از دیگر قابلیت‌ها و کارکردهای ژئواکونومیکی سواحل مکران، فضای بسیار مناسب موجود در این منطقه برای ایجاد بنادر، مناطق آزاد تجاری و صنعتی با هدف دسترسی کشورهای محصور در خشکی در آسیای مرکزی و قفقاز است. دسترسی به آب‌های آزاد علاوه بر جنبه‌های نظامی دارای مزیت‌های اقتصادی متعددی برای کشورهای ساحلی است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: حمل و نقل آبی ارزان‌ترین نوع حمل و نقل محسوب می‌شود، دریاها از غنی‌ترین منابع غذایی بشر به شمار می‌روند و از نظر منابع معدنی نیز مهم محسوب می‌شوند، سواحل دریاها از مناطق توریستی جذاب محسوب می‌شود و بنادر و مناطق آزاد ساحلی فرصت‌های تجاری زیادی را در اختیار کشورهای ساحلی قرار می‌دهند. کشورهای محصور در خشکی، کشورهایی هستند که به دلیل عدم دسترسی به آب‌های آزاد

در قرن حاضر جهان را به شش منطقه تقسیم می‌کنند و هر منطقه‌ای که خارج از این تقسیم‌بندی قرار بگیرد از اهمیت چندانی برخوردار نیست. این مناطق عبارت‌اند از ۱- آمریکای شمالی ۲- اروپای غربی ۳- خاورمیانه (خلیج فارس) ۴- آسیای جنوب شرقی ۵- محور مسکو لنینگراد ۶- هند. هریک از این مناطق یک قدرت ژئواکونومی هستند. از این شش منطقه، چهار منطقه مصنوعات خود را به سایر کشورها صادر می‌کنند و از تولید انبوه برخوردار هستند. فقط یک منطقه است که مواد خام صادر می‌کند و این منطقه خلیج فارس است که مهم‌ترین گذرگاه حمل و نقل و ورود به آب‌های آزاد می‌باشد مواد خام (نفت و گاز) از خلیج فارس به تنگه هرمز و از آنجا به دریای مکران (عمان) و سپس به اقیانوس هند راه پیدا می‌کند.

در واقع نقش ترانزیتی دریای مکران و سواحل آن، عامل اصلی ارتقای جایگاه این منطقه از بعد اقتصادی است (ترکان و شهبازی، ۱۳۹۴: ۶۱). واقعیت این است که اکنون نقاط، مناطق و قلمروهای ژئوپلیتیک بیشتر براساس معیارهای اقتصادی تعیین می‌شوند، لیکن قابلیت مناطق به موجب کاربرد نظامی هم مورد نظر است.

این نکته‌ی بسیار حساسی است، یعنی عامل اقتصادی به تنهایی مؤثر نیست، بلکه پشتوانه‌ی قدرت نظامی و ملاحظات نظامی هم در کنار ملاحظات اقتصادی اهمیت دارد. پس برای تحقق یافتن ایده‌های اقتصادی، چنانچه نیاز به استفاده از قدرت نظامی باشد، باید دید منطقه مورد نظر (سواحل مکران) ظرفیت مانور نظامی را دارد یا خیر. بدین‌سان در ترتیب و اولویت‌بندی منافع و قدرت ملی و ابزارهای نفوذ جهانی، توان اقتصادی هر کشور مهم‌ترین جایگاه را در سال‌های اخیر به خود اختصاص داده است.

در سده‌ی بیست و یکم، توانمندی اقتصادی در سطح بین‌المللی و کنترل تولید، عرضه و مصرف کالاهای اقتصادی بسیار مهم است. مناطق ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی منطبق بر مناطقی است که دارای منابع انرژی سرشار و همچنین

بازداشتن یک دولت از دست یازیدن به اقدام تجاوزکارانه و یا نقش جنگ محدود در صورت وقوع و یا تدابیری که با استفاده از جنگ روانی به جای ابزار فیزیکی از بروز جنگ یا تهدید ممانعت می‌کند، آمده است.

اصولاً بازدارندگی نوع خاصی از رابطه‌ی سیاسی بین واحدهای درگیر در کنش متقابل با یکدیگر است که در آن یکی از واحدها سعی بر نفوذ بر دیگری دارد تا از آن طریق مانع شکل‌گیری رفتارهای نامطلوب آن شود و این موضوع از طریق تهدید به مجازات یا محروم‌سازی طرف از منافع آن قرار دارد. اصول و مبانی این سیستم نیز ریشه در واقع‌گرایی دارد (قاسمی، ۱۳۸۳).

بازدارندگی هم در حوزه نظری و هم در حوزه کاربردی با تحولات مختلفی روبه‌رو گردید. در دوره جنگ سرد بازدارندگی در قالب بازدارندگی دوجانبه و متقابل و همچنین بازدارندگی نامتعارف مورد توجه جدی قرار گرفت. در این دوره اولویت نخست بر روابط بین ابرقدرت‌ها و تنظیم روابط آن‌ها بود و سایر نظم‌های فرعی در قالب بلوک‌هایی تعریف می‌شد که با نظم قطب موجود در رأس چنین بلوک‌هایی همپوشانی داشت اما پایان جنگ سرد ساختار امنیت بین‌الملل را متحول نمود و تنوعی از سطوح امنیتی از جمله سطوح منطقه‌ای مطرح گردید و لذا نظریه بازدارندگی با واقعیت‌های نوینی روبه‌رو شد که پیامدهای جدی بر سازه آن در پی داشته است (قاسمی، ۱۳۸۶).

در این میان رشد منطقه‌گرایی و وجود تهدیدات منطقه‌ای از جمله واقعیت‌های نوینی است که توجه به آن برای مدیریت نظم جهانی ضروری است. به دلیل اهمیت نظم‌های منطقه‌ای، بازدارندگی منطقه‌ای به عنوان بخشی از واقعیت‌های نوین در نظریه‌پردازی مطرح گردید. بازدارندگی منطقه‌ای و مدل‌های آن در قالب سنتی منطقه‌گرایی براساس اجزا و حوزه‌های تشکیل‌دهنده منطقه شکل می‌گیرد.

منطقه واحدهای خاصی تحت عنوان مداخله‌گر - تحت‌الحمايه - واحدهای ناراضی منطقه‌ای و مداخله‌گران رقیب را به عنوان کارگزاران بازدارندگی مطرح می‌نمایند و

از تمامی این فرصت‌ها محروم هستند. از میان کشورهای در حال توسعه، ۳۱ کشور محصور در خشکی می‌باشند (امیری و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۳۳). هدف این پژوهش بررسی نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس است. سؤال اصلی در تحقیق حاضر این است که مهم‌ترین مزیت‌های منطقه مکران برای ایفای نقش امنیتی در خلیج فارس کدام‌اند؟ این مطالعه با استفاده از مدل سوات به منظور بررسی نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس انجام شده و برای سنجش وزن سنجه‌ها از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) استفاده شده است.

رویکرد نظری

اصولاً کشورها در نظام بین‌الملل به دلیل ویژگی‌های آنارشی آن‌ها با تهدیدات مختلفی روبه‌رو بوده‌اند، به همین سبب یافتن روش‌ها و راهبردهای کارآمد یا طراحی سیستم‌های مختلف که تأمین‌کننده امنیت آن‌ها در چنین محیطی باشد از مهم‌ترین اولویت‌های آن‌ها در حوزه سیاست خارجی به‌شمار می‌رود (فریدمن، ۱۳۸۶).

در این میان یکی از مهم‌ترین سیستم‌هایی که برای دستیابی به این هدف مد نظر قرار گرفته است سیستم بازدارندگی است که در زمره سیستم‌های فردگرایانه به‌شمار می‌آید. بازدارندگی در ساده‌ترین شکل آن عبارت است از نوع ویژه‌ای از روابط سیاسی که در آن یک طرف سعی در نفوذ بر رفتار طرف دیگر در جهت مطلوب خود دارد (قاسمی و ماله‌میر، ۱۳۹۱)؛ به عبارت دیگر بازدارندگی عبارت است از تأمین توانمندی‌های لازم در کشور بازدارنده با هدف متقاعد کردن طرف مقابل یا مجبور ساختن او به چشم‌پوشی از رفتاری معین یا وادار ساختن دشمن به انصراف از اهدافی که تعقیب می‌کند (قاسمی و کشاورز شکری، ۱۳۸۱).

بازدارندگی در فرهنگ استراتژیک به معنای اتخاذ تدابیر گوناگون و اقدام معمول از سوی یک دولت یا گروهی از دولت‌ها برای مایوس کردن دولت یا دولت‌های دیگر از پیگیری سیاست‌های تهدیدآمیز، یا انجام اقدام اساسی برای

نماید و معادله مذکور را تغییر دهد.

۴- جغرافیای اقتصادی و نحوه پراکندگی مراکز و تأسیسات اقتصادی کشور

۵- عوارض و مناطق حساس که نقاط هدف و مقصد انهدامی دشمن را تشکیل می‌دهند و نحوه توزیع این مناطق در کشور که می‌تواند آسیب‌پذیری را کاهش و یا افزایش دهد

۶- خطوط و شبکه ارتباطی منطقه و کشورها

۷- ساخت و یا ترکیب نیروهای مسلح

۸- نوع تکنولوژی نظامی از بعد تهاجمی یا تدافعی بودن آن

۹- پیوند بین نظام سیاسی و مردم

۱۰- محدودیت ساختار نظام سیستم بین‌الملل و نوع سیستم‌های موجود بین‌المللی (کالینز، ۱۳۷۰)

بازدارندگی منطقه‌ای براساس واقعیت‌های مختلفی شکل می‌گیرد و راهبردهای آن بر پایه این واقعیت‌ها تحقق می‌یابند. در این میان یکی از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر بازدارندگی منطقه‌ای عناصر ژئوپلیتیک می‌باشند که به دلیل ایجاد فرصت‌ها و محدودیت‌های مختلف می‌تواند راهبردهای چندگانه بازدارندگی را تغییر داده و یا بازدارندگی را به سمت راهبردی مشخص هدایت نماید (معین‌الدینی و متنی، ۱۳۸۱).

یافته‌ها

مکران و پیوند آن با کشورهای درون‌قاره‌ای آسیای مرکزی، پیوسته در درازای تاریخ، مورد توجه گردشگران بوده و گذرگاهی آرام برای کالاهای بازرگانی به‌شمار می‌رفته است. ایران در جایگاه جغرافیایی برتر خود، میان کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز، کرانه‌های خلیج فارس و دریای مکران و نیز خاور دریای مدیترانه و در سطح کلان، سراسر آسیای جنوب باختری پیوسته یک بستری پوندی ارزشمندی به‌شمار می‌رود. از دیرباز گردشگران و بازرگانانی که کالای اروپایی را به چین و هند و برعکس، کالای هند و چین را به اروپا می‌برند، زودتر از دیگران به ارزش این گذرگاه به‌ویژه کرانه

محیط‌های استراتژیک خاصی را به‌عنوان محیط شکل‌دهنده سیستم بازدارندگی پدیدار می‌سازد و از تعامل این دو یعنی کارگزاران و محیط، سیستم‌های بازدارندگی مختلف به‌وجود می‌آید (قاسمی، ۱۳۸۱).

بازدارندگی منطقه‌ای براساس پارامترهای مختلف از جمله نوع ابزارها و بازی‌های استراتژیک و همچنین طرف‌های درگیر دارای اشکال متفاوتی است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱. بازدارندگی هسته‌ای
۲. بازدارندگی متعارف
۳. بازدارندگی یک‌جانبه و گسترده
۴. بازدارندگی غیرمستقیم
۵. بازدارندگی مستقیم و متقابل
۶. بازدارندگی شبکه‌ای (قاسمی، ۱۳۹۰)

سیستم بازدارندگی منطقه‌ای به‌عنوان یکی از سیستم‌هایی که وظیفه تأمین نظم منطقه را بر عهده دارد شدیداً تحت تأثیر متغیرهایی است که معادله دفاع - تهاجم را شکل می‌دهند و در این میان عناصر ژئوپلیتیک دارای نقش مهمی در شکل دادن به سیستم بازدارندگی و راهبردهای مختلف آن است. مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار عبارتند از:

۱- جغرافیای طبیعی و فیزیکی مانند عوارض زمین، آب‌وهوا و ... سبب می‌شود که اشغال نقطه هدف مشکل یا آسان گردد. در سطح منطقه‌ای نیز برخی از ویژگی‌های جغرافیایی به گونه‌ای است که زمینه را برای مداخله قدرت برون منطقه‌ای در سیستم فراهم نموده یا زمینه را برای شبکه‌سازی استراتژیک مهیا می‌کند.

۲- جغرافیای فرهنگی از جمله نقشه پراکندگی قومی، مذهبی و ... و نقشه ارتباطی بین اقوام و گروه‌های مذکور می‌تواند سبب گسترش آسیب‌پذیری‌ها و یا فرصت‌ها شود و از این طریق معادله دفاع - تهاجم را تحت تأثیر قرار دهد (قاسمی، ۱۳۹۰).

۳- جغرافیای انسانی و نقشه پراکندگی جمعیت، کشور را می‌تواند در برابر نقش ضد نیرو ضد شهر دشمن آسیب‌پذیر

هر کدام از کارکردهای ژئوآکونومیکی و ژئواستراتژیکی سواحل مکران در عین حال می‌تواند کارکرد ژئوپلیتیکی نیز داشته باشد، به‌عنوان نمونه اگر چه در اختیار گذاردن سواحل و بنادر مکران و اجاره درازمدت آن دربردارنده سودهای اقتصادی فراوانی برای کشور است، اما در عین حال این موقعیت می‌تواند کارکرد ژئوپلیتیکی داشته باشد و در افزایش وزن و جایگاه ژئوپلیتیکی ایران در منطقه نقش بسزایی داشته باشد و یا همچنان که ذکر شد طرح هند در سرمایه‌گذاری و ساخت راه‌آهن چابهار به منطقه معدنی در استان بامیان افغانستان ضمن این که سودهای فراوانی را برای هند به همراه دارد، در رقابت ژئوپلیتیکی هند و پاکستان نیز مؤثر است، زیرا ضمن وابستگی بیشتر افغانستان به هند مانع از وابستگی افغانستان به پاکستان رقیب هندوستان می‌شود (محبوب والهی، ۱۳۹۲: ۱۰۹).

آن در ناحیه استراتژیک چابهار پی بردند. کرانه‌های دریای مکران در منطقه‌ی آزاد و شهر کرانه‌ای چابهار از دیدگاه فراخواندن گردشگر و گذراندن زمان آسوده در زمستان، می‌تواند با سرمایه‌گذاری‌های بایسته برای فراهم آوردن توانش‌های آسودگی و خوش‌گذرانی، یکی از جاهای ارزشمند گردشگری زمستانی کشور ایران به‌شمار می‌آید (محبوب والهی، ۱۳۹۲: ۱۰۹).

طرح مطالعات راهبردی منطقه‌ی آزاد تجاری - مرز آبی کرانه‌های عمان و تسلط بر یکی از مهم‌ترین و استراتژیک‌ترین راه‌های آبی جهان، کنترل را برای ایران در مبادی ورودی خلیج فارس و اقیانوس هند تضمین می‌نماید و از طریق تجمیع منافع دیگران، در این ارتباط به تولید امنیت از طریق همکاری‌های بین‌المللی نموده، هزینه‌ی تأمین امنیت این منطقه را بر عهده‌ی دیگران قرار می‌دهد.

جدول ۱- تحلیل سوات مزیت‌های امنیتی منطقه مکران

فرصت‌ها (بیرونی)	تهدیدها (بیرونی)
O_1 = موقعیت سوق‌الجیشی O_2 = وجود مرز آبی با دریای عمان و دسترسی به اقیانوس هند O_3 = قرار داشتن در خارج از حوضچه خلیج فارس O_4 = امکان دفاع از مناطق مختلف و حفظ بنیه و تجهیزات نظامی O_5 = پیوند با شبه قاره هند و آسیای مرکزی و حتی قفقاز O_6 = مکران در کریدور حمل‌ونقل بین‌المللی شمال-جنوب قرار دارد O_7 = مکران دور از پایگاه‌های عمده نظامی امریکایی قرار دارد O_8 = مکران حساسیت امنیتی کمتری دارد O_9 = مکران عمق راهبردی بیشتری دارد	T_1 = بحران خیز بودن منطقه خلیج فارس و دریای عمان T_2 = تنش‌های فی‌مابین ایران و کشورهای عرب منطقه T_3 = حضور نیروهای فرامنطقه‌ای در آب‌های خلیج فارس T_4 = وجود ناوها و پایگاه‌های نظامی امریکا در منطقه T_5 = موقعیت نظامی منطقه به‌دلیل نزدیکی به تنگه هرمز و افغانستان T_6 = ناامنی دو کشور افغانستان و پاکستان و حملات تروریستی
نقاط قوت (درونی)	نقاط ضعف (درونی)
S_1 = دسترسی به آب‌های آزاد S_2 = دوری از تأسیسات زیربنایی حساس S_3 = تمرکز پراکنده جمعیت S_4 = پتانسیل‌های دفاع غیرعامل منطقه S_5 = جغرافیای نظامی مطلوب S_6 = محصور نبودن S_7 = بازدارندگی بالا	W_1 = تاب‌آوری زیستی پایین منطقه W_2 = کمبود آب شرب و منابع طبیعی W_3 = تهدیدات امنیتی اقوام و گروهک‌ها W_4 = عدم وجود امنیت اقتصادی پایدار منطقه W_5 = عدم برخورداری از احساس امنیت W_6 = کمبود امکانات زیربنایی از جمله آزادراه و بزرگراه W_7 = شرایط آب و هوایی سخت

جدول ۲: ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE)

توضیحات	امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)	وزن (۱ تا ۰)	نقاط ضعف کلیدی	توضیحات	امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)	وزن (۱ تا ۰)	نقاط قوت کلیدی
	۱	۲	۰/۵	W_1 = تاب آوری زیستی پایین منطقه		۴	۴	۱	S_1 = دسترسی به آب های آزاد
	۱	۱	۱	W_2 = کمبود آب شرب و منابع طبیعی		۱/۵	۳	۰/۵	S_2 = دوری از تأسیسات زیربنایی حساس
	۲	۲	۱	W_3 = تهدیدات امنیتی اقوام و گروهک ها		۲/۴	۳	۰/۸	S_3 = تمرکز پراکنده جمعیت
	۲	۲	۱	W_4 = عدم وجود امنیت اقتصادی پایدار منطقه		۱/۵	۳	۰/۵	S_4 = پتانسیل های دفاع غیرعامل منطقه
	۱	۱	۱	W_5 = عدم برخورداری از احساس امنیت		۰/۹	۳	۰/۳	S_5 = جغرافیای نظامی مطلوب
	۱	۱	۱	W_6 = کمبود امکانات زیربنایی از جمله آژادراه و بزرگراه		۱/۵	۳	۰/۵	S_6 = محصور نبودن
	۱	۱	۱	W_7 = شرایط آب و هوایی سخت		۴	۴	۱	S_7 = بازدارندگی بالا
	۹	۱۰	۶/۵	جمع کل		۱۵/۸	۲۳	۴/۶	جمع کل

جدول ۳: ماتریس های ارزیابی عوامل خارجی (EFE)

توضیحات	امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)	وزن (۱ تا ۰)	تهدیدهای کلیدی	توضیحات	امتیاز وزن دار	امتیاز وضع موجود (۱ تا ۴)	وزن (۱ تا ۰)	فرصت های کلیدی
	۱	۱	۱	T_1 = بحران خیز بودن منطقه خلیج فارس و دریای عمان		۴	۴	۱	O_1 = موقعیت سوق الجیشی
	۲	۲	۱	T_2 = تنش های فیمابین ایران و کشورهای عرب منطقه		۱/۵	۳	۰/۵	O_2 = وجود مرز آبی با دریای عمان و دسترسی به اقیانوس هند
	۲	۲	۱	T_3 = حضور نیروهای فرامنطقه ای در آب های خلیج فارس		۳/۲	۴	۰/۸	O_3 = قرار داشتن در خارج از حوضچه خلیج فارس
	۲	۲	۱	T_4 = وجود ناوها و پایگاه های نظامی آمریکا در منطقه		۳/۶	۴	۰/۹	O_4 = امکان دفاع از مناطق مختلف و حفظ بنیه و تجهیزات نظامی
	۱	۲	۰/۵	T_5 = قاچاق گسترده کالا از مبادی بیرونی به این منطقه		۳	۳	۱	O_5 = پیوند با شبه قاره هند و آسیای مرکزی و حتی قفقاز
	۰/۵	۱	۰/۵	T_6 = موقعیت نظامی منطقه به دلیل نزدیکی به تنگه هرمز و افغانستان		۴	۴	۱	O_6 = مکران در کریدور حمل و نقل بین المللی شمال - جنوب قرار دارد
						۴	۴	۱	O_7 = مکران دور از پایگاه های عمده نظامی امریکایی قرار دارد
									O_8 = مکران حساسیت امنیتی کمتری دارد
	۸/۵	۱۰	۵	جمع کل		۲۳/۳	۲۶	۶/۲	جمع کل

فصلنامه علمی - پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (سیر)
 بررسی نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس ... / ۲۷۳

جدول ۴: ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی یا QSPM

نقش SO		نقش WO		نقش ST		نقش WT		وزن	
TAS جذابیت کل	AS امتیاز جذابیت	TAS جذابیت کل	AS امتیاز جذابیت	TAS جذابیت کل	AS امتیاز جذابیت	TAS جذابیت کل	AS امتیاز جذابیت ^۱		
تهدیدها									
۱	۱	۱	۱	۳	۳	۴	۴	۱	T _۱ = بحران خیز بودن منطقه خلیج فارس و دریای عمان
۱	۱	۱	۱	۴	۴	۱	۱	۱	T _۲ = تنش‌های فیمابین ایران و کشورهای عرب منطقه
۱	۱	۱	۱	۴	۴	۴	۴	۱	T _۳ = حضور نیروهای فرامنطقه‌ای در آب‌های خلیج فارس
۱	۱	۱	۱	۲	۲	۴	۴	۱	T _۴ = وجود ناوها و پایگاه‌های نظامی امریکا در منطقه
۰/۵	۱	۰/۵	۱	۱/۵	۳	۰/۵	۱	۰/۵	T _۵ = قاچاق گسترده کالا از مبادی بیرونی به این منطقه
۰/۵	۱	۰/۵	۱	۰/۵	۱	۲	۴	۰/۵	T _۶ = موقعیت نظامی منطقه به دلیل نزدیکی به تنگه هرمز و افغانستان
۱	۱	۱	۱	۴	۴	۴	۴	۱	
۶	۷	۶	۷	۱۹	۲۱	۱۹/۵	۲۲	۶	مجموع
فرصت‌ها									
۴	۴	۴	۴	۱	۱	۰/۱۵	۱	۱	O _۱ = موقعیت سوق‌الجیشی
۲	۴	۲	۴	۰/۵	۱	۰/۵	۱	۰/۵	O _۲ = وجود مرز آبی با دریای عمان و دسترسی به اقیانوس هند
۰/۳۲	۴	۰/۳۲	۴	۰/۸	۱	۰/۸	۱	۰/۸	O _۳ = قرار داشتن در خارج از حوضچه خلیج فارس
۰/۳۶	۴	۰/۳۶	۴	۰/۹	۱	۰/۳۶	۴	۰/۹	O _۴ = امکان دفاع از مناطق مختلف و حفظ بنیه و تجهیزات نظامی
۴	۴	۴	۴	۱	۱	۴	۴	۱	O _۵ = پیوند با شبه قاره هند و آسیای مرکزی و حتی قفقاز
۴	۴	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	O _۶ = مکران در کریدور حمل‌ونقل بین‌المللی شمال - جنوب قرار دارد
۴	۴	۴	۴	۱	۱	۴	۴	۱	O _۷ = مکران دور از پایگاه‌های عمده نظامی امریکایی قرار دارد
									O _۸ = مکران حساسیت امنیتی کمتری دارد
۱۸/۶۸	۲۸	۱۶/۶۸	۲۶	۶/۲	۷	۱۰/۸۱	۱۶	۶/۲	مجموع

۱- امتیازهای جذابیت به صورت زیر است:
 امتیاز ۱ = جذاب نمی‌باشد.
 امتیاز ۲ = تا حدودی جذاب می‌باشد.
 امتیاز ۳ = در حد قابل قبول جذاب است.
 امتیاز ۴ = جذابیت بالایی دارد.

فصلنامه علمی - پژوهشی اطلاعات جغرافیایی (سیر)
 بررسی نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس ... / ۲۷۵

جدول ۵: سنجش وزن سنجها با استفاده از AHP

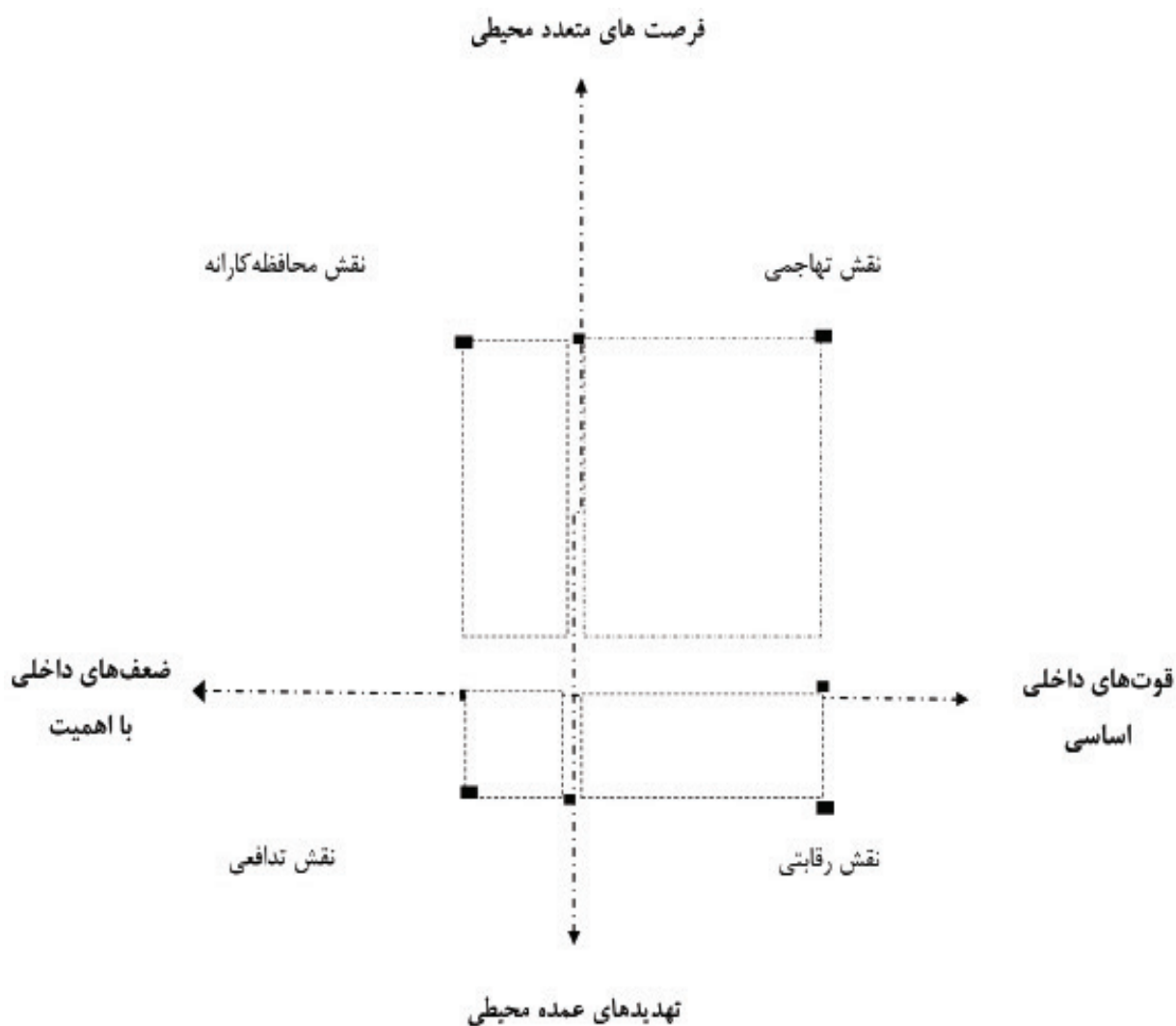
قوت اساسی	قوت	ضعف	ضعف اساسی	وزن (۱ تا ۴) ^۳	ضریب (۱ تا ۰) ^۲		عوامل داخلی
			*	۴	۱	$W_1 =$ تاب‌آوری زیستی پایین منطقه	
			*	۴	۱	$W_2 =$ کمبود آب شرب و منابع طبیعی	
		*		۳	۰/۵	$W_3 =$ تهدیدات امنیتی اقوام و گروهک‌ها	
			*	۳	۱	$W_4 =$ عدم وجود امنیت اقتصادی پایدار منطقه	
		*		۳	۰/۵	$W_5 =$ عدم برخورداری از احساس امنیت	
		*		۲	۰/۷	$W_6 =$ کمبود امکانات زیربنایی از جمله آزادراه و بزرگراه	
			*	۳	۱	$W_7 =$ شرایط آب و هوایی سخت	
						$W_8 =$ سطح پایین توسعه نسبت به سایر استان‌های کشور	
*				۴	۱	$S_1 =$ دسترسی به آب‌های آزاد	
	*			۳	۰/۵	$S_2 =$ دوری از تأسیسات زیربنایی حساس	
*				۴	۱	$S_3 =$ تمرکز پراکنده جمعیت	
*				۴	۱	$S_4 =$ پتانسیل‌های دفاع غیرعامل منطقه	
	*			۲	۰/۵	$S_5 =$ جغرافیای نظامی مطلوب	
	*			۲	۰/۵	$S_6 =$ محصور نبودن	
*				۴	۱	$S_7 =$ بازدارندگی بالا	

- ۱- برای تعیین نمره نهایی هرعامل، ضریب هرعامل را درنمره آن ضرب کنیم.
 با محاسبه مجموع نمره‌های نهایی هرعامل نمره نهایی آن مشخص می‌شود.
 اگر میانگین آن‌ها کمتر از ۲/۵ باشد یعنی از نظر عوامل داخلی دچار ضعف بوده و اگر نمره میانگین بیشتر از ۲/۵ باشد دارای قوت است.
 ۲- عدد صفر (بدون اهمیت) تا یک (بسیار مهم).
 ۳- نمره ۱ نشان‌دهنده ضعف اساسی، نمره ۲ ضعف کم، نمره ۳ بیانگر نقطه قوت و نمره ۴ نیز نشان‌دهنده قوت بسیار بالا.

*				۴	۱	O ₁ = موقعیت سوق الجیشی	عوامل خارجی
	*			۳	۰/۵	O ₂ = وجود مرز آبی با دریای عمان و دسترسی به اقیانوس هند	
*				۴	۱	O ₃ = قرار داشتن در خارج از حوضچه خلیج فارس	
*				۴	۱	O ₄ = امکان دفاع از مناطق مختلف و حفظ بنیه و تجهیزات نظامی	
*				۴	۱	O ₅ = پیوند با شبه قاره هند و آسیای مرکزی و حتی قفقاز	
	*			۲	۰/۵	O ₆ = مکران در کریدور حمل و نقل بین‌المللی شمال - جنوب قرار دارد	
*				۴	۱	O ₇ = مکران دور از پایگاه‌های عمده نظامی امریکایی قرار دارد	
						O ₈ = مکران حساسیت امنیتی کمتری دارد	
		*		۴	۱	T ₁ = بحران خیز بودن منطقه خلیج فارس و دریای عمان	
			*	۴	۰/۵	T ₂ = تنش‌های فیما بین ایران و کشورهای عرب منطقه	
			*	۳	۱	T ₃ = حضور نیروهای فرامنطقه‌ای در آب‌های خلیج فارس	
			*	۲	۰/۵	T ₄ = وجود ناوها و پایگاه‌های نظامی امریکا در منطقه	
			*	۲	۱	T ₅ = قاچاق گسترده کالا از مبادی بیرونی به این منطقه	
		*		۴	۱	T ₆ = موقعیت نظامی منطقه به دلیل نزدیکی به تنگه هرمز و افغانستان	
		*		۴	۱	T ₇ = تنش‌های بین ایران و جامعه بین‌الملل و تحریم‌های گسترده غرب و همراهی کشورهای منطقه	
			*	۴	۱	T ₈ = ناامنی دو کشور افغانستان و پاکستان و حملات تروریستی	

جدول ۶: ماتریس SWOT

ضعف‌ها w	قوت‌ها s	ماتریس نقش‌های امنیتی مکران در خلیج فارس
WO_1 = استفاده از پتانسیل‌های نیروهای مسلح برای توسعه این منطقه	SO_1 = لزوم توجه به وزن این منطقه در مدیریت و برنامه‌ریزی استراتژیک کشور	فرصت‌ها o
WT_1 = توجه به توسعه امنیت پایدار منطقه	ST_1 = استفاده از پتانسیل‌های منطقه برای بازدارندگی امنیتی	تهدیدها T

نمودار ۱: الگوی ارزیابی و انتخاب نقش

با توجه به نمودار ۱ مهم‌ترین نقش‌هایی که منطقه مکران می‌تواند در امنیت خلیج فارس بازی کند عبارتند از:

۱- نقش تدافعی (WT)

نتیجه‌گیری

با پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی، موضوع بازدارندگی در سطح منطقه‌ای از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گردید. آمریکا به‌عنوان ابرقدرت، خود را با تهدیدهای متنوع و نوینی در سطح منطقه‌ای روبه‌رو دید؛ از سوی دیگر قدرت‌های مهم و ناراضی منطقه‌ای نیز با تهدیدها و فرصت‌های جدی روبه‌رو شدند؛ لذا می‌توان گفت نظم سیستمی، ویژگی منطقه‌ای یافت. به همین جهت سیستم‌های مختلف مدیریت نظم و نحوه‌ی کاربرد آن‌ها در امور منطقه‌ای، به‌عنوان یکی از پرسش‌های تئوریک حوزه‌ی روابط بین‌الملل مطرح شد. منطقه‌گرایی و فرآیندهای مرتبط با آن و همچنین اولویت یافتن معضلات و از جمله تهدیدات منطقه‌ای این سیستم را از برجستگی ویژه‌ای برخوردار نموده است.

هم‌جواری و وجود حوزه‌های استراتژیک مشترک، سبب تداخل منافع کشورها و در نتیجه تهدیدات استراتژیک شد. همچنین اعمال تهدیدات علیه کشورها نیز مستلزم حوزه‌ی مکانی است که مناطق، این امکان را فراهم می‌آورند. با سیستم مدیریت و کنترل نیز مناطق، به‌منظور تسهیل مدیریت خود بهره می‌برند که همین موضوع بازدارندگی منطقه‌ای را از منظر واحدهای درون منطقه و برون منطقه‌ای برجسته می‌سازد. کشورها به‌دلیل داشتن اهداف متعارض، همیشه در معرض اقدامات نامطلوب رقبا قرار داشته و این موضوع به‌ویژه با همسایگان مصداق داشته است و لذا کشورها در جهت جلوگیری از تحقق آن تلاش کرده‌اند. به همین دلیل یکی از مهم‌ترین موضوعات روابط بین‌الملل امنیت و نظم بوده است. ویژگی‌های ژئوپلیتیک و عناصر تشکیل‌دهنده آن تأثیر مستقیمی بر نقش‌های چهارگانه بازدارندگی منطقه مکران در امنیت خلیج فارس (تهاجمی، تدافعی، سازش و اطمینان) داشته و می‌تواند سبب اولویت‌بخشی به یک یا

اولین و بهترین نقش مطلوب برای جایگاه امنیتی منطقه مکران در منطقه خلیج فارس نقش تدافعی است. منظور از قائل شدن این نقش تسکین نقاط ضعف داخلی منطقه مکران و استفاده از پتانسیل‌های این منطقه برای مدیریت تهدیدات ناشی از محیط خارجی و عمدتاً منطقه خلیج فارس است. قائل شدن این نقش بیشتر به وضعیت خارجی منطقه مکران اشاره دارد و نقاط مثبت (فرصت‌های) آن را در ارتباط با بیرون ارزیابی می‌کند. این نقش با توجه به توانمندی‌های امنیتی منطقه مکران در مقابل تهدیدات بار شده از منطقه خلیج فارس بنا شده است و هدف آن افزایش توانمندی‌های داخلی و بازدارندگی تهدیدات بیرونی است.

۲- نقش رقابتی (ST)

دومین نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس نقش رقابتی است. در این نقش هدف مدیریت و برنامه‌ریزی فضای امنیتی با استفاده از نقاط قوت داخلی برای جلوگیری از تأثیر منفی تهدیدات خارجی است. این نقش مربوط به وضعیت خارجی ایران است و نقاط منفی (تهدیدات پیش‌روی) آن را در ارتباط با بیرون ارزیابی می‌کند. هدف این نقش، بازدارندگی تهدیدات خارجی تا حد امکان است.

۳- نقش محافظه‌کارانه (WO)

سومین نقش منطقه مکران در امنیت خلیج فارس نقش محافظه‌کارانه است. در این نقش هدف این است که از مزیت‌های موجود در فرصت‌های منطقه مکران برای جبران نقاط ضعف امنیتی منطقه خلیج فارس استفاده شود. این نقش مربوط به وضعیت داخلی منطقه مکران است.

۴- نقش تهاجمی (SO)

با اتخاذ این نقش، منطقه مکران برای امنیت خلیج فارس با تکیه بر قوت‌های داخلی، بیشترین بهره را از فرصت‌های خارجی می‌برد. این نقش می‌تواند یک حالت هم‌افزایی در منطقه مکران ایجاد کند. منطقه مکران برای ایفای این نقش

و توزیع فضایی قطب‌های صنعتی در کل منطقه و نیز در استان‌های یک کشور چگونه است، تأثیر بسیار زیادی بر استراتژی‌ها و نیز نقش‌های امنیتی دارد. هرچقدر قطب‌های صنعتی یک کشور محدود به یک منطقه و پراکندگی آن‌ها در سطح استان‌ها و شهرهای معدود باشد آن کشور بیشتر آسیب‌پذیر بوده و در نتیجه ضرورت‌های نقش محافظه کارانه آن بیشتر می‌گردد. از سوی دیگر تمرکز منابع معدنی مانند نفت و گاز در یک ناحیه و حضور رقیبان استراتژیک در نزدیکی آن منطقه ضرورت‌های دفاعی را مطرح می‌نماید.

از طرف دیگر هر چقدر جغرافیای طبیعی یک منطقه (سومین متغیر) به گونه‌ای باشد که اشغال آن را بسیار مشکل نماید آن منطقه از نظر امنیتی مهم خواهد شد. دارا بودن یک منطقه از ترکیب و تراکمی از کوه‌ها، جنگل‌ها و کویر و شبکه ارتباطی نفوذپذیر آن را بسیار کاهش می‌دهد. با بررسی مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی مکران می‌توان به اهمیت جایگاه امنیتی آن از این نظر پی برد.

همچنین ویژگی‌های جغرافیایی منطقه مکران که در آن امکان اجرای اصل پراکنده‌سازی به‌عنوان یکی از اصول تأثیرگذار بر معادله امنیت وجود دارد نیز تأییدکننده نقش امنیتی آن در خلیج فارس است. وسعت فراوان و نیز برخورداری از کویرها و دشت‌های وسیع امکان پراکنده‌سازی را فراهم می‌نماید. علاوه بر این برخورداری از مناطق با پراکندگی جمعیت ناچیز نیز در طراحی استراتژی‌های دفاعی و یا تهاجمی امنیتی تأثیر فراوانی دارد.

علاوه بر این جغرافیای منطقه‌ای نیز بر نقش امنیتی یک منطقه تأثیر زیادی دارد. مکان‌هایی که در مناطق ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی قرار گرفته‌اند واجد استراتژی‌های امنیتی خاصی می‌شوند. در واقع جغرافیای منطقه‌ای مناطق شدیداً بر استراتژی امنیتی کشور تأثیر خواهد داشت. در واقع هر چقدر فشارهای ساختاری منطقه‌ای مثل خلیج فارس پررنگ‌تر باشد بعد تهاجمی استراتژی نقش امنیتی را پرهزینه می‌کند.

چند نقش در مقابل با دیگر نقش‌ها شود و در همان حال استراتژی‌های بازدارندگی منطقه‌ای کشور را در قالب‌های پاسخ انعطاف‌پذیر یا جنگ تمام عیار تعریف نماید. از سوی دیگر به نظر می‌رسد ویژگی‌های ژئوپلیتیک ج.ا.ایران سیستم بازدارندگی منطقه‌ای قدرت مداخله‌گر را به سمت راهبردهای پاسخ انعطاف‌پذیر در قالب محدودسازی و حداکثر جنگ محدود سوق داده است. راهبرد امنیتی هر کشوری، پاسخی به تهدیدهای منطقه‌ای و بین‌المللی محسوب می‌شود.

در برخی از مقاطع تاریخی، تهدیدها ماهیتی فرا پیرامونی پیدا می‌کنند و کشورهایی که در معرض تهدیدهای منطقه‌ای قرار دارند، اغلب با چنین تهدیدهایی روبه‌رو می‌شوند. ج.ا.ایران همواره در مناسبات و روابط سیاسی - امنیتی خود با کشورهای منطقه خلیج فارس، تلاش کرده است نظر مساعد، اعتماد و اطمینان خاطر آنان را نسبت به ج.ا.ایران جلب نماید، اما رخدادهای نظامی - امنیتی در چند دهه اخیر از جمله‌ی تهدیدهای منطقه‌ای پیرامون ج.ا.ایران است. ابعاد ژئوپلیتیکی منطقه مکران در تعیین کردن نقش امنیتی آن در ارتباط با امنیت منطقه خلیج فارس عبارتند از:

جغرافیای انسانی و نحوه توزیع جمعیتی در این منطقه اولین گروه از متغیرهای جغرافیایی تأثیرگذار بر نقش امنیتی آن است. در این چارچوب مواردی از جمله بررسی نمودار پراکندگی جمعیت در منطقه و تعیین میزان پراکندگی جمعیت از نظر تمرکز یا عدم تمرکز در نقاط خاص اهمیت زیادی دارد؛ زیرا تمرکز جمعیت در نقاط خاص سبب آسیب‌پذیری در برابر استراتژی‌های ضدشهری دشمن خواهد شد و همین موضوع استراتژی‌های دفاعی را ضروری می‌نماید که از این نظر منطقه مکران واجد مزیت است.

جغرافیای اقتصادی دومین متغیر تأثیرگذار بر نقش امنیت منطقه مکران در خلیج فارس است که بر تمرکز فعالیت‌های اقتصادی در سطح منطقه از نظر گستره (محدود یا گسترده) دلالت دارد. این که یک منطقه آیا قطب صنعتی است یا نه

منابع و مأخذ

گسترش سامانه‌های موشکی راهبردی بر بازدارندگی در نظم نوین جهانی، فصلنامه راهبرد دفاعی، دوره ۹، شماره ۴. ۱۲- قاسمی، فرهاد (۱۳۹۰)، نظریه‌های روابط بین‌الملل و مطالعات منطقه‌ای، تهران: نشر میزان.

۱۳- کالینز، جان ام (۱۳۷۰)، استراتژی بزرگ، ترجمه بایندر، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه.

۱۴- محبوب، الهی؛ تکتم، حسین (۱۳۹۲)، جایگاه بندر تیس در تجارت ادویه و پانیذ (نیشکر)، فصلنامه فقه و تاریخ تمدن ملل اسلامی، شماره ۳۵.

۱۵- معین‌الدینی، متنی؛ جواد، ایوب (۱۳۸۸)، بازدارندگی و تحولات آن در استراتژی نظامی امریکا پس از حوادث ۱۱ سپتامبر، فصلنامه مطالعات سیاسی، شماره ۶.

۱- امیری، احمدی‌پور، مستجابی سرهنگی؛ علی، زهرا، حمید (۱۳۹۳)، تحلیل فضایی- امنیتی خطوط انتقال انرژی در ایران (خطوط لوله نفت و گاز)، فصلنامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، شماره ۳۴.

۲- ترکان، شهبازی؛ اکبر، میثم (۱۳۹۴)، شناسایی سبد طرح‌های توسعه سواحل مکران با استفاده از تحلیل SWOT دو سطحی، فصلنامه راهبرد اقتصادی، شماره ۱۳.

۳- فریدمن، لارنس (۱۳۸۶)، بازدارندگی. با ترجمه فریبا پالیزی. تهران: مهاجر.

۴- قاسمی، ماله‌میر؛ فرهاد، احمد (۱۳۹۱)، تأثیر محیط راهبردی خلیج فارس بر طراحی نظام بازدارندگی منطقه‌ای ج.ا.ایران، فصلنامه راهبرد دفاعی سال دهم شماره ۴۰ (۱۳۹۱): ۹۹-۱۳۴.

۵- قاسمی، کشاورز شکری؛ فرهاد، عباس (۱۳۸۸)، نگرشی به سیستم بازدارندگی منطقه‌ای در روابط بین‌الملل: مطالعه موردی ایران و امریکا، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، شماره ۲۰.

۶- قاسمی، فرهاد (۱۳۸۳)، نگرشی تئوریک برمدل‌های جنگ و بازدارندگی: دیدگاه واقع‌گرایی. فصلنامه سیاست دفاعی شماره ۴۹ (زمستان ۱۳۸۳): ۷۱-۹۸.

۷- قاسمی، فرهاد (۱۳۸۴)، اصول روابط بین‌الملل. تهران: میزان.

۸- قاسمی، فرهاد (۱۳۸۴)، ساخت ژئوپلیتیکی سیستم بین‌الملل نوین و استراتژی نظامی امنیتی ایالات متحده امریکا، فصلنامه ژئوپلیتیک، شماره ۲.

۹- قاسمی، فرهاد (۱۳۸۶)، نگرشی تئوریک بر طراحی مدل بازدارندگی سیاست خارجی ایران. فصلنامه ژئوپلیتیک، ۱۳۸۶: ۹۷-۱۲۷.

۱۰- قاسمی، فرهاد (۱۳۸۸)، الزامات تئوریک بازدارندگی منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی، ۱۳۸۸: ۵۵-۸۳.

۱۱- قاسمی، فرهاد (۱۳۹۰)، پیامدهای منطقه‌ای شدن و